

YUECHJI–KUSHON MUAMMOSINING ARXEOLOGIYA FANIDA O'RGANILISHI

S. B. Axmedov,

Termiz davlat universiteti magistranti

Annotatsiya. Mazkur tezisda Yuechji va Kushonlar tarixining o'zaro munosabati, ularning etnik-madaniy kelib chiqishi, migratsion jarayonlari hamda Kushon davlatining shakllanishi bilan bog'liq ilmiy qarashlar tahlil qilinadi. "Yuechji–Kushon muammosi" yozma, arxeologik, numizmatik va epigrafik manbalar asosida yoritiladi. Qadimgi Xitoy yilnomalari, Kushon tangalari, Rabatak yozuvi va Shimoliy Baqtriya arxeologik materiallari asosida Yuechji konfederatsiyasi va Kushon sulolasi o'rtasidagi tarixiy aloqalar ko'rib chiqiladi. Xorijiy va Markaziy Osiyo tadqiqotchilarining qarashlari qiyosiy tahlil qilinib, Kushon davlatining shakllanishi Yuechjilarning siyosiy an'analari bilan Baqtriyaning mahalliy siyosiy, iqtisodiy va madaniy muhitining uzoq muddatli integratsiyasi natijasi sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: Yuechji, Kushon, Kushon podsholigi, Baqtriya, Toxariston, Kujula Kadfiz, Kanishka, Rabatak yozuvi, numizmatika, epigrafika, arxeologiya, migratsiya, Shimoliy Baqtriya.

Kirish. Kushon podsholigi Markaziy Osiyo, Afg'oniston va Shimoliy Hindiston tarixida muhim o'rin egallagan yirik siyosiy tuzilmalardan biridir. Uning shakllanish jarayoni miloddan avvalgi II asrda Markaziy Osiyoning siyosiy va etnomadaniy xaritasida yuz bergan tub o'zgarishlar bilan bevosita bog'liq. Ayniqsa, Yuechjilarning Gansu hududidan g'arbga siljishi, Baqtriya hududiga kirib kelishi va keyinchalik Yuechji konfederatsiyasi tarkibidagi Kushon guruhining siyosiy jihatdan ustunlikka erishishi masalalari Kushonshunoslikning asosiy muammolaridan birini tashkil etadi.

Ilmiy adabiyotlarda "Yuechji–Kushon muammosi" tushunchasi bir nechta o'zaro bog'liq masalalarni qamrab oladi: Yuechjilarning etnik va lingvistik kelib chiqishi, ularning dastlabki joylashuv hududi, G'arbga migratsiyasi,

Baqtriya'dagi siyosiy mavqei, Kushon nomining shakllanishi va nihoyat, Yuechji konfederatsiyasidan Kushon imperiyasiga o'tish jarayoni. Mazkur masalalarning murakkabligi shundaki, yozma manbalarda Yuechji va Kushonlar turli tarixiy sharoitlarda va turli nomlar bilan qayd etilgan.

Yuechjilarning kelib chiqishi va migratsiyasi. Qadimgi Xitoy manbalarida Yuechjilar Xitoyning shimoli-g'arbiy hududlari, xususan, Gansu atrofi bilan bog'lanadi. Xitoy yilnomalarida ularning miloddan avvalgi II asrda xunlar bosimi ostida g'arbga siljigani va Markaziy Osiyoga kirib kelgani haqida ma'lumotlar saqlangan. Ushbu migratsiya natijasida Yuechjilar Baqtriya hududidagi siyosiy jarayonlarning faol ishtirokchisiga aylangan. Zamonaviy tadqiqotlarda Yuechjilarning Gansu hududidagi dastlabki tarixi nisbatan ishonchli qayd etilgan bo'lsa-da, ularning etnik va lingvistik identifikatsiyasi masalasi hanzun munozarali bo'lib qolmoqda.

J. P. Mallory va V. H. Mair Tarim havzasidan aniqlangan qadimgi mumiyalarni hind-yevropa tilli aholi bilan bog'liq holda tadqiq qilganlar. Biroq bu arxeologik guruhni bevosita Yuechjilar bilan tenglashtirish masalasida ehtiyotkorlik talab etiladi. Shu sababli "Tarim mumiyalari = Yuechjilar" degan to'g'ridan-to'g'ri tenglashtirish ilmiy jihatdan qat'iy xulosa sifatida emas, balki muayyan lingvistik va antropologik gipotezalardan biri sifatida baholanishi lozim [3].

E. J. Pulleyblank tadqiqotlarida Yuechjilarning dastlabki vatani va ularning til-madaniy muhiti masalasiga alohida e'tibor qaratilgan. Bu yo'nalishdagi tadqiqotlar Yuechjilar tarixini faqat siyosiy migratsiya jarayoni sifatida emas, balki Markaziy Yevrosiyaning keng ko'lamli etnomadaniy aloqalari doirasida o'rganish imkonini beradi [4].

Yuechji konfederatsiyasi va Kushon sulolasining shakllanishi. Yuechjilarning Baqtriya'ga kirib kelishi natijasida hududda yangi siyosiy vaziyat yuzaga kelgan. Xitoy manbalarida Yuechji konfederatsiyasi beshta yabg'ulikdan tashkil topgani va keyinchalik ulardan biri — Kushon/Gishuan siyosiy jihatdan

ustunlikka erishgani qayd etiladi. Qadimgi Xitoy manbalaridagi Qiujiuque nomi odatda Kujula Kadfiz bilan identifikatsiya qilinadi. Uning hukmronligi davrida Kushonlar siyosiy kuch sifatida mustahkamlanib, keyinchalik Shimoliy Hindiston va Afg'oniston hududlarida kengaygan davlatning asosiga aylandi.

Numizmatik ma'lumotlar ham bu jarayonni aniqlashtirishda muhim ahamiyatga ega. Kujula Kadfiz tangalarida "Kushan" nomining siyosiy-dinastik mazmun kasb etgani ko'rinadi. Keyingi hukmdorlar davrida ushbu nom yanada keng siyosiy mazmun olib, imperiya identifikatsiyasining muhim tarkibiy qismiga aylangan. Shu jihatdan Kushon davlatining shakllanishini Yuechji konfederatsiyasi tarkibidagi siyosiy konsolidatsiyaning natijasi sifatida baholash mumkin[2].

Rabatak yozuvi va Kushonlar genealogiyasi. 1990-yillarda Shimoliy Afg'onistondagi Rabatak yodgorligidan topilgan Baqtriy tilidagi yozuv Kushon tarixini o'rganishda muhim epigrafik manbaga aylandi. Rabatak yozuvi Kanishka davrining dastlabki yillaridagi siyosiy vaziyat, uning hukmronlik hududlari, diniy siyosati va sulolaviy genealogiyasi haqida muhim ma'lumot beradi. Unda Kanishkaning ajdodlari sifatida Kujula Kadfiz, Vima Takto va Vima Kadfiz sanab o'tiladi.

Rabatak yozuvining eng muhim jihatlaridan biri — Kushonlarning davlat va siyosiy boshqaruv tizimida Baqtriy tilining alohida mavqega ega bo'lganini ko'rsatishidir. Kanishka davrida Baqtriy tilining yunon tilini rasmiy siyosiy-madaniy muhitda siqib chiqarishi Kushon davlatining Baqtriya hududidagi siyosiy va madaniy meros bilan chuqur integratsiyalashganini ko'rsatadi. Kushon yozuvlarining katta qismi Baqtriy tilida yunon yozuvi asosida bitilgan bo'lib, Hindiston hududlarida esa prakrit tillari va Brahmi hamda Kharoshthi yozuvlaridan foydalanilgan.

Shu bilan birga, Rabatak yozuvi Kushonlarning kelib chiqishini "faqat Baqtriyalik" yoki "faqat Yuechji" sifatida talqin qilish uchun emas, balki

sulolaviy xotira, siyosiy legitimatsiya va madaniy integratsiya jarayonlarini tushuntirish uchun muhim manba hisoblanadi.

Arxeologik ma'lumotlar va Shimoliy Baqtriya. Yuechji–Kushon muammosini o'rganishda Shimoliy Baqtriya, xususan, hozirgi Surxondaryo hududi alohida ilmiy ahamiyatga ega. Xolchayan, Dalvarzintepa va boshqa yodgorliklarda olib borilgan arxeologik tadqiqotlar Kushon davrining siyosiy va madaniy jarayonlarini moddiy manbalar asosida tiklash imkonini berdi.

G. A. Pugachenkovaning Xolchayan va Dalvarzintepadagi tadqiqotlari Kushon davri san'ati, saroy me'morchiligi va haykaltaroshlik maktabining shakllanishida mahalliy Baqtriya an'analari, ellinistik badiiy uslublar va ko'chmanchi muhitga xos obrazlarning o'zaro uyg'unlashganini ko'rsatdi. Xolchayan majmuasining badiiy materiallari ayniqsa muhim bo'lib, undagi hukmdorlar va harbiy aristokratiya tasvirlari Kushon davrining dastlabki siyosiy elitasini o'rganishda muhim ikonografik manba vazifasini bajaradi. Zamonaviy tadqiqotlarda Xolchayanning aniq xronologiyasi borasida turli qarashlar mavjudligi ham qayd etiladi[5].

Bu ma'lumotlar Kushon madaniyatining shakllanishini bir tomonlama "ko'chmanchi madaniyatning o'troq hududga ko'chirilishi" sifatida izohlash noto'g'ri ekanini ko'rsatadi. Aksincha, arxeologik materiallar ko'chmanchi siyosiy va harbiy an'alar bilan Baqtriyaning shaharsozlik, hunarmandchilik, san'at va diniy an'alarining o'zaro sintezini namoyon etadi.

Tarixshunoslikdagi asosiy ilmiy yondashuvlar. Kushonlarning etnik kelib chiqishi masalasida XX asr davomida bir nechta nazariy yo'nalish shakllangan. Ayrim tadqiqotchilar Kushonlarni Yuechji konfederatsiyasining bir qismi sifatida ko'rgan bo'lsalar, boshqalar ularning mahalliy Baqtriya aholisi bilan uzoq muddatli etnomadaniy integratsiyasi masalasiga urg'u berganlar.

Sovet va Markaziy Osiyo arxeologiya maktabi vakillari ushbu muammoni arxeologik, antropologik, numizmatik va san'atshunoslik materiallarini birgalikda tahlil qilish orqali o'rganishga katta hissa qo'shdilar. S. P.

Tolstovning ko'chmanchi va mahalliy aholi munosabatlari haqidagi qarashlari, G. A. Pugachenkovaning Kushon davri san'ati bo'yicha tadqiqotlari, B. A. Litvinskiyning Markaziy Osiyo va Sharqiy Turkiston tarixiga oid ishlari hamda E. V. Rtveladzening Kushon davri siyosiy, iqtisodiy va numizmatik tarixiga oid izlanishlari mazkur ilmiy yo'nalishning muhim bosqichlarini tashkil etadi[6].

G'arb ilmiy maktabida esa Yuechji–Kushon munosabatlari yozma, lingvistik, numizmatik va epigrafik manbalar asosida qayta ko'rib chiqildi. O. Bopearachchi Kushonlarning dastlabki hukmdorlari genealogiyasi va numizmatikasini tadqiq etib, Kujula Kadfizning Kushon sulolasi asoschisi sifatidagi mavqeini aniqlashtirishga katta hissa qo'shdi. N. Sims-Williams va J. Cribbning Rabatak yozuvi ustidagi tadqiqotlari esa Kushonlar sulolasi genealogiyasi va Kanishka davri siyosiy tarixini o'rganish uchun yangi imkoniyatlar yaratdi.

C. I. Beckwith 2023-yilda nashr etilgan *The Scythian Empire* asarida Markaziy Yevrosiyo ko'chmanchi siyosiy tizimlarini keng tarixiy kontekstda ko'rib chiqadi. Ushbu yondashuv Yuechji va Kushonlar tarixini Yevrosiyo dashtlaridagi uzoq muddatli siyosiy va harbiy jarayonlar bilan bog'lash uchun muhim konseptual imkoniyat beradi. Biroq Kushonlarni bevosita yagona "Skif imperiyasi"ning davomchisi sifatida talqin qilish masalasi alohida dalillashni talab qiladigan nazariy yondashuv bo'lib, uni mavjud arxeologik va epigrafik ma'lumotlar bilan birgalikda baholash lozim[1].

Xulosa. Yuechji–Kushon muammosini o'rganish shuni ko'rsatadiki, Kushon davlatining shakllanishini faqat yagona etnik guruh yoki migratsion jarayon bilan izohlash yetarli emas. Yozma, arxeologik, numizmatik va epigrafik manbalar bu jarayonning bir necha bosqichda kechgan murakkab siyosiy va etnomadaniy jarayon bo'lganini ko'rsatadi. Yuechjilarning Markaziy Osiyoga kirib kelishi, konfederatsiya doirasidagi siyosiy konsolidatsiya hamda Kujula Kadfiz va uning vorislari davrida hududiy kengayish Kushon davlatining shakllanishida muhim bosqichlarni tashkil etgan.

Kushon sivilizatsiyasining shakllanishi Yuechjilarning siyosiy an'analari, Baqtriyaning mahalliy madaniy muhiti, ellinistik meros hamda Hindistonning diniy-madaniy an'alarining o'zaro ta'siri natijasi sifatida baholanishi mumkin. Xolchayan, Dalvarzintepa va boshqa yodgorliklar mazkur jarayonning mahalliy asoslarini yoritishda muhim manba hisoblanadi. Shu bois zamonaviy tadqiqotlarda asosiy e'tibor Kushonlarning etnik mansubligidan ko'ra, Yuechji siyosiy birlashmasining Kushon davlatiga aylanishi va ko'chmanchi hamda o'troq madaniyatlar sintezi natijasida o'ziga xos siyosiy-madaniy modelning shakllanishini aniqlashga qaratilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Beckwith, C. I. (2023). *The Scythian Empire: Central Eurasia and the Birth of the Classical Age from Persia to China*. Princeton: Princeton University Press. - P. 70-94 (shuningdek, "The Kushans" bo'limi, p. 110-125).
2. Fussman G. *L'inscription de Rabatak et l'origine de l'ère de Kanishka* // Journal Asiatique. - Paris, 1998. № 286. - P. 635.
3. Mallory, J. P., Mair, V. H. (2000). *The Tarim Mummies: Ancient China and the Mystery of the Earliest Peoples from the West*. London: Thames and Hudson. – P. 270-282.
4. Pulleyblank E.G. *The Chinese and their Neighbors in Prehistoric and Early Historic Times*. - Vancouver: University of British Columbia Press, 1983. – P. 458-460
5. Пугаченкова Г.А. *Халчаян. К проблеме художественной культуры Северной Бактрии*. - Ташкент: Фан, 1966. - С. 182-190
6. Ртвеладзе Э.В. *Великий шелковый путь: Энциклопедический справочник*. - Ташкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 1999. - С. 87-92; Shuningdek qarang: Ртвеладзе Э.В. *Александр Македонский в Бактрии и Согдиане*. - Ташкент, 2002.